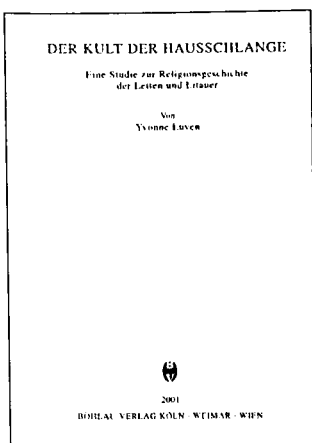

YVONNE LUEN. DER KULT DER HAUSSCHLANGE.
EINE STUDIE ZUR RELIGIONSGESCHICHTE DER
LETTEN UND LITAUEN [NAMŲ GYVATĖS KULTAS.
LATVIŲ IR LIETUVIŲ RELIGIJOS ISTORIJOS
STUDIJA]. KÖLN-WEIMAR-WIEN: BÖHLAU VERLAG.
2001. 499 P.

Nepaprastai džiugu sulaukti monografijos apie baltų religiją, parašytos ir išleistos Vokietijoje. Visų pirma tokiu būdu baltų kultūros šaltiniai tampa prieinami Vakarų skaitytojui ir tyrinėtojiui. Tai, jog knygą parašė užsienio tyrėjas, taip pat leidžia tikėtis naujų idėjų bei novatoriško požiūrio, kas ne visada vyksta lietuvių ir latvių autoriams jų darbuose.

Apie Ivoną Luen Lietuvoje iki šiol žinijome labai mažai, faktiškai – nieko. Tokios informacijos, deja, nerasime ir monografijoje. Tik kolegės etnologai pašnibždėjo, kad knyga parengta I. Luen disertacijos, parašytos ir apgintos Vokietijoje, pagrindu; kad vienu iš mokslinių jos darbo vadovų buvo prof. habil dr. N. Vėlius; kad autorė, mokanti lietuvių ir latvių kalbas, kurį laiką šiose šalyse rinko medžiagą šiandien jau iš spaudos išėjusiam darbui.

I. Luen knyga „Namų gyvatės kultas“ akademišnių mokslo darbų serijoje išleista gražiai ir kokybiškai. Trumpai pažymėsime, kad ši darba sudaro aštuoni skyriai: 1) pratarinė; 2) įvadas; 3) biologinė informacija apie gyvates; 4) kalbiniai duomenys apie gyvatę; 5) sakmės ir užkalbėjimai apie gyvates; 6) latvių *Dainos*, kur minima gyvatė; 7) rašytiniai šaltiniai apie gyvačių kultą ir 8) išvados. Knygos pabaigoje pridėtas išsamus dviejų dalių (tikėjimų ir sakmių) sąvadas, kuriame pateikti duomenys apie tai, kokiuose tautosakos tekstuose ir kaip veikia įvairių rūšių gyvatės¹.

Gyvatės, įskaitant ir žalčius, kultas baltų kraštuose nėra nauja tyrimų sritis, todėl norint įvertinti I. Luen indėlį sprendžiant šias problemas, reikėtų jos knygos turinį ir pagrindines išvadas palyginti su ankstesnių tyrėjų

darbais. Kadangi juos plačiai pristato pati autorė (p. 39–60), bendrą istoriografinę tendenciją belieka apibūdinti glaustai: gyvatės baltų namuose buvo garbinamos kaip namų dievai ir kaip protėviai, persikūniję į gyvates (T. Narbutas, V. Rotkirchas, J. Lippertas, M. Bruņeniekis, K. Straubergas, J. Balys, Z. Slaviūnas, P. Dundulienė, A. Johansonas ir kiti). Šiai nuomonei 1926 m. oponavo tik Latvių folkloro archyvo vedėjas prof. P. Šmitas, teigdamas, jog jis nematęs įrodymų, jog baltų gyvačių kultas būtų identiškas mirusiųjų kultui (p. 50). Iš bendro fono taip pat ryškiai išsiskiria N. Vėlius, A. J. Greimo ir M. Gimbutienės darbai. Pastaroji gyvatės kulto ištakas matė iki indoeuropietiškos Senosios Europos kultūrų kontekste, kalbėdama apie menamą Deivę Gyvatę (p. 54–55). N. Vėlius gyvatę, kaip dievybę, analizavo Velnio (požemio, gyvulių ir mirusiųjų dievo) kontekste, matė tarp šių figūrų neabejotiną ryšį (p. 55–56). A. J. Greimas gyvatėms (=žalčiams) baltų religijoje skyrė dieviško pasiuntinio vaidmenį. Siejo jas atitinkamose situacijose su Mėnuliu, Žemyna, Žemėluku, Andojumi, pabrėžė mitinį vandeninį gyvatės charakterį (p. 57–58).

Savo darbo tikslą ir uždavinius I. Luen pateikia klausimų forma: ar pati gyvatė buvo dievybė, ar ji buvo vienos kurios dievybės palydovė, atributas; kokios religinės funkcijos teikiamos gyvatei namuose ir kokia jų genezė; ar gyvatė buvo namų, ar gyvulius sauganti dvasia; ar turi istorinio pagrindo baltų šventųjų gyvačių interpretavimas kaip graikų Eskulapo, romėnų penatų ar larų kultas; kokie gyvatės santykiai su kitais baltų panteono dievais; ar vienodai galima kalbėti apie lietuvių ir latvių religijas (p. 6–7).

Atsakymų į šiuos klausimus autorė ieško dėstyje, dalį jų paaiškina išvadoms skirtame knygos skyriuje. Anot autorės, gyvatės esančios nemirtingos „kosminės gyvybės“ nešėjos, įkūnijančios visą mirties, gyvenimo ir atgimimo ciklą, todėl ir mirusieji gyvatės pavidalu gali gyventi toliau. Pasižymėdama nepaprasta gyvybe pati, gyvatė gali ir žmogui bei gyvuliams perleisti sveikatos bei vaisingumo galių (p. 317). Žalčių kulto ištakos glūdi protėvių garbinime – mirusieji pavirsta šiomis chtoninėmis būtybėmis, kurios įtakoja laukų derlumą ir gyvulių vaisingumą (p. XVIII; plg. 297, 316). Taigi, garbinant gyvates, buvo garbinami jose įsikūniję protėviai (p. 313; plg. 306, 320).

¹ Darbe griežtai neatskirta miškuose gyvenančių, daugiausia nuodingų gyvačių problematika nuo namuose laikomų gyvačių (t. y. žalčių). Tiesa, kartais to ir neįmanoma padaryti, nes folkloro, o ypač istorijos šaltiniai visas gyvates dažnai vadina vienu gyvatės, *serpentes* vardu. Recenziijoje gyvatę versime *die Schlange*, o žalčiu – *die Hausschlange, die Ringelnatter*.

Ieškodama atsakymo į klausimą, su kuria iš dievybių susiję žalčiai, autorė apsistoja ties chtonine deive, kurios bruožų vėliau išlaikė latvių Mara, lietuvių Žemyna (p. 318). Menamos moteriškos chtoninės deivės (vėliau tekste vadinamos Žeme motina) valdomoje sakralinėje srityje gyvatės – tai buvo persikūniję mirusieji (p. 320; plg. 110, 313). Gyvatės ryšys su kuriuo nors kitu baltų dievu negalės būti diskutuojamas (p. 318) – jos, kaip protėvių gyvūno, identitetas lėmė ryškią izoliaciją visų kitų dievų atžvilgiu (p. 321).

Kai kuriais klausimais, pavyzdžiui, *žalčių – penatų* paralelės, I. Luven pozicija mums taip ir lieka neaiški. Prieštaravimų palieka taip pat dievybės, kurios sakralumo sričiai priklausė žalčiai, paieškos. Tarusi, kad žalčiai – tai protėviai, – ir kad jie yra Žemės motinos (vėliau – Maros, Žemynos) pavaldume, autorė prieštaringai vertina kitas mitines žalčių sąsajas.

Pavyzdžiui, pritardama H. Biezajui, I. Luven gyvačių (žalčių) svarbą gyvulininkystėje sieja su Laima-Mara (p. 199–200), pritardama N. Vėliaus koncepcijai – su Velniu (p. 213). Kitoje dėstymo vietoje, taip pat išvadoje kalbama apie tai, jog dėl bendraeuropinio sinkretizmo Švč. Mergelė Marija virto gyvulių globėja, perėmė Žemynos funkcijas šioje srityje. Tai, jog ir Marija, ir Žemyna buvo susijusios su gyvate (pirmoji, kaip Ievos žalčio nugalėtoja, antroji – kaip mirusiųjų deivė), nebuvę sunku ir tvarte gyvenantį žaltį identifikuoti kaip gyvulių globėją Mariją [!], visų pirma susieti ją su pienu duodančiais gyvuliais (p. 320).

Opoziciniams gyvatės (žalčio) santykiams su Perkūnu (p. 211–213), manome, prieštarauja daugelyje šaltinių konstatuojamas namų žalčio ryšys su pečiu mi, židiniu (p. 134–138; plg. 161–162). I. Luven pateikti Žemininko (anot M. Strijkovskio, žemės dievo, kurį garbindami lietuviai laikė gyvates ir jas girdė pienu) vertinimai taip pat lieka diskusiniai. Tai, jog šaltiniai Žemyną ir Žemėpatį paliudija geriau už Žemininką, nereikia, kad M. Strijkovskis ūkininko, bajoro vardą supainiojo su žemės dievu arba Žemyną klaidingai užrašė ne ta gimine (p. 258–260). Vargu ar užtenka pasamprotauti, kad žalčių ir gyvačių kaip dievo Eskulapijaus vaizdinį J. Dluošui suponavo liaudies medicinoje vartojama gyvačių oda ir ant kaklo nešiojamos žalčių kaukolės-amuletai (p. 238–239).

Juk tai tik įrodymas, kad egzistuoja akivaizdus mitinis ryšys tarp žalčių ir dievo, kurio kompetencijoje yra sveikata. Kodėl knygoje jo neieškoma?

Iš to, kas pasakyta seka, kad pagrindinės I. Luven darbo išvados apie baltų gyvačių kultą nėra naujos. Nauja jose, atrodo, yra tik neišplėtotas bandymas adaptuoti vadinamąjį Deivės religijos modelį, pasiūlytą M. Gimbutienės². Tokių pačių išvadų kaip I. Luven (tiesa, panaudodami mažiau šaltinių) jau buvo priėję anksčiau tyrinėtojai.

Palyginimui gerai tinka prieš daugiau kaip 50 metų parašyta Z. Slaviūno studija. Anot jos autoriaus, „Žaltys – protėvio dvasia, nuoširdi ir gera linkinti savo globojamam, reikalaujanti sau pagarbos, yra iš dalies sutapusi su kitu žalčio atributu – vegetacinės jėgos ir vaisingumo <...>. Kuo žaltys bebūtų laikomas – šeimos globėju, ar protėvio dvasia, kiekvienu atveju jis čia rūpinasi žmonių ir namų, kuriuose jis gyvena, gerove <...>. Žalčiai globoja ne tik pačius jų laikytojus, bet ir tų laikytojų gyvulius, jų tvartus, arklides – visą ūkio sėkmingumą <...>. Šalia žemės augimo ir visokeriopo gausumo, žalčiui teikiamas dar ir žmonių vaisingumo pažymys“³ ir t. t. Tiesą pasakius, Z. Slaviūno studijoje netgi aiškiau pristatyta žalčių, kaip persikūnijusių protėvių hipotezė baltų ir lietuvių religijos kontekste, ta proga atkreiptas dėmesys į mitinį ryšį tarp gyvačių ir vaikų.

Pagrindinis I. Luven knygos „Namų gyvatės kultas“ pranašumas prieš kitus autorius, be abejonės, yra kiekybinis. Niekas iki tol nebuvo parašęs tokios apimties darbo ir parengęs tokio plataus lietuvių bei latvių folkloro šaltinių gyvatės tema sąvado⁴. Autorės bandymas integruoti lietuvių ir latvių mokslo šaltinius yra mūsų šalyse vis dar retas, tačiau sektingas pavyzdys. Pirmuosius kokybinius knygos vertinimus, palygindami pagrindines I. Luven ir ankstesnių tyrėjų išvadas, jau išsakėme. Suprantama, dėstyme yra pateikiama ir daugiau apibendrinimų. Nagrinėjama nemažai konkrečių tyrėjų rekonstruotų arba šaltiniuose užfiksuotų baltų religijos epizodų. Į kai kurias diskusines tokias vietas knygoje pažvelkime atidžiau.

Pritardama ankstesnės istoriografijos nuomonei apie protėvių įsikūnijimą į gyvates (žalčius), I. Luven tvirtina ir pati suradusi tai patvirtinančių duomenų. Tai – jėzuito Teofilio Kveko „Gyvenimo aprašymas“

² Plg. Gimbutienė M. *Senoji Europa*. Vilnius, 1996, p. 151–217 (p. 184: *Gyvatė ir Deivė Gyvatė*).

³ Slaviūnas Z. *Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose // Tautosakos darbai*. 1997. T. 6–7, p. 321–322. (Perspausdinta iš: *Senoji lietuviška knyga*. Pirmosios lietuviškos knygos 400 metų išleidimo sukakčiai paminėti. Vilnius, 1947, p. 165–214).

⁴ Nors jo sudarymo principai kelia diskusinių minčių, ir čia neišvengta klasifikacinių prieštaravimų, šio sąvado nagrinėjimą paliekame folkloro specialistams.

(1754 m.), kur, be kita ko, pateikiamas lapkričio 1 d. išvakarėse švenčiamos *Veceles* (plg. lietuvių *Diedus*, *Status*) šventės aprašymą. I. Luven pabrėžiamoje vietoje šeimos galva, baigiantis šventei taip kreipiasi į mirusiųsiuosius: „Jūs buvote mielai priimti, pavalgėte ir atsigėrėte. Nekenkite [mūsų] sveikatai, laukams, gyvuliams ir visiems namams“, (kiti dar priduria:) „Nepasiverskite vilkais, meškomis ir gyvatėmis, ir nekenkite mano gyvuliams, verčiau kenkite NN (sakomas vardas to, su kuriuo pykstamasi)“ (p. 295–296). Ši, anot I. Luven, sensacinga teksto vieta patvirtina, kad latvių pasaulėžiūroje buvo žinomas žmonių virtimo gyvatėmis vaizdinys. Tai ir esąs nedviprasmiškas patvirtinimas to, jog latviai tikėjo pomirtiniu persikūnijimu (p. 297).

Vargu ar galima sutikti su tokiais vertinimais. Visų pirma antrojoje kreipimosi į mirusiųsiuosius dalyje susiduriame su specifiniu užkalbėjimu (gal netgi kerų) žanru ir todėl jo turinys neturėtų būti vertinamas kaip kurios nors sakmės ar tikėjimo. O įvairiausių duomenų apie žmonių virtimo gyvatėmis (taip pat, kaip vilkais ar net meškomis) vaizdinį apstu pasakose, kuriomis I. Luven darbe nesiremia (apie tai dar kalbėsime vėliau). T. Kveko tekstas, kuriuo autorė toliau operuoja kaip neginčijamu hipotezės *protėviai–gyvatės (žalčiai)* įrodymu (plg. p. 298, 312), mūsų nuomone, iš esmės nieko nekeičia. Istoriografijoje dominuojanti ir autorės palaikoma nuomonė apie gyvačių kulto charakterį vis dar lieka labiau paralelėmis, negu tiesioginiais baltų kultūros argumentais paremta hipotezė. Beje, sekant ją, knygoje pateikiama ir daugiau poleminių išvadų apie gyvates (žalčius) namuose bei joms skirtą šventę.

Menamą šventę, kurios metu būtų atliekamas „gyvačių ritualas“, I. Luven tvirtai identifikuoja su šventėmis, skirtomis mirusiems pagerbti. Šią šventę ji datuoja spalio–lapkričio laikotarpiu, nors svarbiausias šaltinis (1551 m. Jono Maleckio laiškas; p. 243) to nepasako. Netgi priešingai, šventės dalyvių viltis „tais metais“ patirti laimę rodytų, jog šventė rengiama metų pradžioje. Versdama J. Maleckio laiško žodžius „*in angulo vaporarij*“ į „*pirties kampe*“, I. Luven šventės vieta laiko pirtį (p. 243–244; tai patvirtinančiu faktu laiko ir T. Kveko *Veceles* šventės aprašymą; bet jame tik paminėta, kad šventės dalyviai kviečiami eiti maudytis – p. 295). Tačiau „*in angulo vaporarij*“ vertimas iki šiol yra diskutuojamas. Neatmestina ir netgi realesnė (ten

pat juk stovįs ir vaišių stalas!) galimybė, kad omenyje turimas dūminės pirkios kampas⁵. Juolab istorijos šaltiniai dažnai gyvačių (=žalčių) buveine ir laiko gyvenamąjį namą, jo kampa⁶. Prieš formuluodama paminėtus teiginius apie gyvačių (žalčių) šventę, I. Luven paneigia (p. 58–60) grakštų A. J. Greimo rekonstrukcijos bandymą, kurio esmė, kad pagal senąjį mėnulio kalendorių lietuviai Naujuosius metus švęsavo sausio–vasario laikotarpiu (apie sausio 25 d.) ir žalčiai „pašventindavo“ į šventę susirinkusiųjų vaišes⁷. Pagrindiniu prieštaravimu I. Luven laiko faktą, jog tikėjimai apie tam tikromis dienomis į namus iš miško kartu su paimta rykšte ateisiančias gyvates (žalčius) reiškia nenorą, kad taip atsitiktų; gyvatės esančios nepageidaujamos. Šioje vietoje tenka pastebėti, kad pasitaiko atvejai, kuomet XIX–XX a. folkloro šaltiniai visiškai priešingai kalba apie vieną ir tą patį dalyką (plg. „Dangus reikalauja įsipirkimo“ ir „Į dangų su pinigais neįsipirksi“). Tą patį galima pasakyti apie tikėjimų grupę, kuri kalba, kad tam tikrą dieną nenešk iš miško rykštės, nes parneši gyvatę. Reti, tačiau žinomi tikėjimai, priešingai, kalba apie tai, jog norėdamas įsitaisyti namuose gyvatę (žaltį), kuri gintų gyvulius nuo kitų gyvačių, tam tikrą dieną sutikęs ją miške, parnešk namo ir įleisk į tvartą.

A. J. Greimo *Kirmėlių* šventės, taip pat ir kitų jo rekonstrukcijų detalus patikrinimas bei koregavimas, operuojant išties didele istorijos ir folkloro šaltinių baze, I. Luven galbūt būtų leidęs kitaip nušviesti ir tuos mitinius ryšius, kuriuos autorė atskleidė tyrimo metu. Šioje vietoje gerai tinka knygoje kelis kartus konstatuojamo mitinio ryšio *gyvatės (žalčiai)–gyvuliai (karvės, arkliai)–pienas*, taip pat *ragai–mėnulis* pavyzdys (plg. p. 116–117, 129–130, 184–185). Šie mitiniai ryšiai derėtų su A. J. Greimo nagrinėta *Dievaičio Mėnulio*, dievo Andojaus, tam tikra dalimi ir deivės Laimos byla, kai, tuo tarpu, pati autorė neranda tam įtikinamų paaiškinių (plg. ar balta spalva tikrai yra esminis pieno ir Mėnulio mitinis ryšys?).

Sekdama hipoteze *protėviai–žalčiai* ir laikydama žalčius įsikūnijusiais protėviais, I. Luven taip pat pabrėžia, kad mirusiųjų ir gyvačių santykio negalima apibūdinti „vienas prie vieno“ (p. 308; plg. 324). Persikūnijusių mirusiųjų samprata esanti kolektyvinio, ne individualaus pobūdžio.

Šioje vietoje tinka paminėti istorijos ir folkloro šaltinius, kurie akivaizdžiai liudija individualų ryšį tarp gyvulio

⁵ Plg. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones. Vilnius-Chicago, 1990, p. 318.

⁶ Plg. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Nuo seniausių laikų iki XV a. pabaigos / Sudarė N. Vėlius. Vilnius, 1996. T. 1, p. 594 (Enėjas Silvijus Pikolominis, 1477 m.).

⁷ Žr. Greimas A. J. Tautos atminties beieškant, p. 314–322.

ir žalčio⁸, žmogaus ir žalčio⁹ (šeimos ir žalčio, namų ir žalčio). Tai akivaizdi analogija su *genijais-gyvatėmis* romėnų šeimose¹⁰, vėlgį verčianti suabejoti vienareikšmiu *protėvių-žalčių* vertinimu ir parodanti indoeuropietišką šios baltų kultūros dalies prigimtį. Tačiau I. Luven tyrimų šia linkme nesuka, tik prabėgomis užsimena apie romėnų religijos paraleles. Apskritai, jog nepateikiamas atitinkamas lietuviams ir latviams artimų religijų kontekstas, laikytina rimtu priekaištu autoriui. Nesuprantama, kodėl baltų gyvatės (žalčio) kulto palyginimui su indoeuropiečių tautų religijomis skirti vos du nepilni puslapiai pagrindinės knygos dalies pabaigoje (p. 323–324), o prūsų religija ir visai pamiršta.

Knygoje lietuvių bei latvių specialistai ras kai kurių dalykinių netikslumų (1385 m. įvyko Lietuvos krikštymas, p. XV; *viņa saule* vadinama Mėnulio valda, p. 322), nekritiško požiūrio į šaltinius (į J. Totoraičio skelbtą dainą „Oi tu žalty, žaltinėli...“, p. 181). Tačiau dėl to galbūt labiausiai nesinorėtų kaltinti užsienio tyrinėtojos. Pagrindinės jos atlikto didelio darbo problemos, mūsų nuomone, glūdi jo rengimo principuose, struktūroje ir išankstiniame pritarime istoriografijos klišėms.

Gyvatės (žalčio) kulto tema duomenų teikia įvairios šaltinių grupės ir objektai. Išties sunku įsivaizduoti, kad autorė taip detalčiai būtų nagrinėjus ir kalbos faktus, sakmes, tikėjimus, rašytinių šaltinių informaciją, ir liaudies architektūros (namų puošybos, memorialinių paminklų) pavyzdžius, ir archeologinius (žalvarinių papuošalų, tekstilės) objektus, ir etnologinius (ornamento, papročių) duomenis. Tačiau kodėl analizuodama folkloro šaltinius autorė sąmoningai atsiribojo nuo pasakų, vis dėlto sunku suprasti. Sutinka-

me su I. Luven (kartu ir H. Biezaju), kad pasakose daug „klaidžiojančių“ tarptautinių motyvų (p. 16), tačiau „Eglės žalčių karalienės“ tipas kaip tik ir yra kitoks. Šios pasakos versijos išseina už tarptautinės pasakų klasifikacijos rėmų (nors su išlygomis ir klasifikuojamos, AT 425M), yra originalus baltų kultūros palikimas: iš lietuvių užrašyta 130, iš latvių – 94, iš estų, suomių, rusų, baltarusių, ukrainiečių – tik pavienių šios pasakos variantų¹¹. Šios pasakos analizė (juolab kad ji jau atlikta¹²), integruota į I. Luven darbą, ko gero, būtų iš esmės lėmusi jo rezultatus. Vien tai, kad žaltys šioje pasakoje yra vyras-jaunikis, prikišamai rodo, jog gyvatės ir (arba) žalčio negalima vienareikšmiai sieti su moteriška dievybe, kaip tai ir daroma recenzuojamoje knygoje.

Tačiau buvo ir kitų būdų I. Luven aprėpti ne vien kalbos, istorijos ir dalį folkloro šaltinių. Kitokia darbo struktūra (ne pagal tai, kas sakoma *Dainose*, sakmėse ar istorijos šaltiniuose, o pagal istorinius kulto raidos etapus, jo charakterio bruožus ir elementus) autoriui būtų leidusi į baltų gyvatės (žalčio) kultą žvelgti plačiau ir įvairiau. Taip pat gauti rezultatai būtų buvę labiau patikimi.

Be to, I. Luven norom ar nenorom sekė ankstesnės istoriografijos klišėmis, jau pradžioje sąmoningai apribodama savo šaltinių ratą¹³. Tai akivaizdžiai sutrukdė į didelę jos sukauptą šaltinių bazę pažvelgti preciziškai, novatoriškai ir kartu kritiškai įvertinti tai, kas jau buvo pasakyta ankstesnių tyrėjų.

Baigiant belieka pripažinti, kad baltų gyvatės (žalčio) kultas iš tiesų nepaprastai įdomi, prosenovinė baltų ir lietuvių religijos realija. I. Luven knyga „Namų gyvatės kultas“ šios bylos neišsprendžia, tačiau sukuria prielaidas jos tyrinėjimams iš esmės pradėti¹⁴. Į tai visų pirma ir norėjosi atkreipti baltų kultūros tyrinėtojų dėmesį.

Vykintas VAITKEVIČIUS

⁸ Plg. „Matai seniau kiekvienas gyvulis kaip ir patronų turėjo žaltį ir jam išdvėsus ar užmušus tas gyvulis irgi turės išdvėst“, „Kiekviena karvė turi savo žaltį <...>“ (p. 129) ir pan.

⁹ Plg. „Namuose gyvenančių gyvačių (=žalčių) skaičius yra lygus šeimos narių skaičiui <...>. Naktį gyvatės leidžia savo kvapą ant miegančio žmogaus ir taip stiprina savo globojamuosius gyvybe iš žemės, teikia jiems sveikatos, jėgos, drąsos, išminties arba ligotumo ir kitokių blogybių. Šitokios gyvatės užmušimas iššaukia staigią žmogaus, kurį ji savo kvapu stiprino, mirtį“ (versta iš: Kibort, Istoty mityczne na Żmujdzi (2) // Wisła, 1904. T. 18, p. 524), „Kai kurie žmonės laiko žalčius namie (trobos kertėje) ir sako: „Jei aš to žalčio netekčiau, tai nebegyvenčiau““ (Elisonas. Mūsų krašto ropliai lietuvių folkloro šviesoje // Mūsų tautosaka. 1931. T. 3, p. 142) ir pan.

¹⁰ Plg. Wissowa G. Religion und Kultus der Römer. München, 1912, s. 177 (2 leid.); Dumézil G. Archaic Roman Religion. Translated by P. Krapp. Chicago–London, 1970, p. 356–363; Штраерман. Генни // Мифы народов мира. Москва, 1991. Т. 1, с. 272.

¹¹ Aleksynas K., Sauka L. [Paaiškinimai] // Lietuviškos pasakos įvairios. Vilnius, 1993, kn. 2, p. 440.

¹² Martinkus A. Eglė, la reine des serpents: Un conte lithuanien. Paris, 1989. (Lietuviškai fragmentus žr. Tautosakos darbai. 1993. T. 2, p. 150–155; 1994. T. 3, p. 74–91.)

¹³ Plg. komentuojant kodėl nepasitelkiami „Eglės žalčių karalienės“ pasakos variantai tyrimui, kalbama apie tai, jog *žalčio-jaunikio* tema bendrame baltų vaizdinių apie gyvates kontekste lieka „už ribų“. Ši pasaka autoriui esanti toli nuo kitų [per toli nuo darbe naudojamų – *Vait.*] šaltinių motyvų pynės (p. 19).

¹⁴ Alternatyvius vertinimus žr. Laurinkienė N. [Recenzija knygai: Y. Luven. Der Kult der Hausschlange] // Tautosakos darbai. 2001. T. 14, p. 325–326.